

**«6D020400-Мәдениеттану» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алуға дайындалған
Әбікенов Жаркынбек Оралбекұлының
«Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтарға семиотикалық талдау»
тақырыбында жазылған диссертациялық жұмысына ресми**

СЫН-ПІКІР

1. Зерттеу тақырыбының өзектілігі және жалпы ғылыми, жалпы мемлекеттік бағдарламалармен (практикалық және ғылым мен техника дамуының сұраныстарымен) байланысы.

Ұлы Дала төсінде халқымыздың сан ғасырлардан бері қастер тұтып келе жатқан киелі орындары жетерлік. Жақында Қазақстанның киелі жерлерінің картасы жасалып, оған 100 макросакральды орын туралы мәліметтер енді. Жүздіктің ішінде Сыр бойындағы Сығанақ, Жанкент, Шірік Рабат, Жент қалашықтары, Қоркыт ата ескерткіш кешені, Оқшы ата, Төлегетай-Қылышты ата, Қорасан ата кесенелері, Бегім ана мұнарасы туралы ғалымдар зерттеулерінде кіргенін айтып өтті. Бүгінгі Сырдария өңірі жеріндегі ескерткіштердің зерттелу тарихы Қазақстанда патшалық Ресейдің отары болған кезден басталғандығы.

Қазіргі уақытта Сыр өңіріндегі ескерткіштердің зерттелуін төрт кезеңге бөліп қарастырған: а) Отардағы елді зерттеуге бағытталған түрлі экспедициялардың XVII ғасырдың ортасынан 1895 жылға дейінгі кезеңі; б) 1895-1917 жылдары Түркістан археология әуескөйлері үйірмесінің қызмет еткен аралығы; в) Кеңестік дәуірде 1946-1990 жылдар аралығындағы академик С.П.Толстов басқарған Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясының зерттеулері; г) Егемендік алған еліміздің, 1991 жылдан бастап қазіргі кезеңге дейінгі зерттеулерді айтуға болады.

Бұл-Сыр өңірінің қазақ өркениетінің бастауы екендігін айқындай түседі. Сыр жеріндегі көне қалалар ұлттық мәдениет пен өнердің ертеден қалыптасқанын көрсетеді. Демек, Сыр өңіріндегі ежелгі қалаларды зерттеу-тарихымызды тереңдетіп қана қоймай, ұлттың ұлылығын көрсететін мәдени мұрамыз деп білеміз. Бүгінгі Сыр өңірі жеріндегі ғасырлар қойнауынан жеткен тарихи-мәдени ескерткіштер шын мәнінде кімге болса да ғажайып әсер қалдырады. Бүтін бір халықтар мен мемлекеттердің гүлдену мен құлдырау кезеңдерін бастан өткерген, тарихтың бізге беймәлім жұмбақ сырлары тұнған бұл мұралар қазақ халқы ата-бабаларының өткен өмірінің тілсіз куәгерлері болып қала береді.

Белгілі ғалым, профессор Әуелбек Қоңыратбаев өлке тарихын көне дәуірлерден бастап, Сыр өңірінің әлемдік мәдениетке қосқан үлесі жөнінде қорытынды жасай келіп: «Азияда екі қосөзен бар. Бірі – Месопотамиядағы Тигр мен Ефрат, екіншісі Сыр мен Әму. Мұның екеуі де бүкіл адамзат баласы мәдениетінің көне ошақтары болған» деп жазды. Сыр өңірінің мәдени құндылықтарының даму кезеңдерін, қызметі мен бағыттарын заманауи

тұрғыда зерттеудің маңыздылығы қазақ мәдениет әлемінің бөлшегі ретінде толыққанды мағлұмат беретін мәдени жәдігер болып табылуында. Сыр өңірінің мәдени құндылықтарының семиотикалық талдаудағы ғылыми-теориялық мәселелері мәдени антропологияда бұған дейін арнайы зерттеу нысаны болмағандықтан, оны жан-жақты кең қамтылған пәнаралық өрісте қарастыру әрекеті өзекті мәселе болып табылады.

Сондықтан қазіргі таңда Сыр өңірінің мәдени құндылықтарын семиотикалық тұрғыдан зерделеу, дүниетанымдық рухани-ақпараттық әлеуетін мазмұндық-семантикалық бағытта саралау, осы арқылы мәдени жәдігерлерді семиотикалық концептінің мазмұнын жан-жақты талдап, өзіндік көзқарас қалыптастыруына көмектесуімен өзекті.

2. Диссертацияға қойылатын талап деңгейіндегі ғылыми нәтижелері.

Біздің назарымызға ұсынылып отырған диссертациялық жұмыста ізденуші Әбікенов Жарқынбек алдына 9 міндет қойып, оларды жан-жақты әрі тиянақты түрде атқарып, айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізген, олар мыналар:

Бірінші нәтижеде мәдени құндылықтардағы рәміздер жалпы семиотикалық тұрғыда адам мен әлем арасындағы қарым қатынас тұрғысынан түсіндірілсе, архетиптік сипаттағы мәдени рәміздер өз бойларына қашанда құпиялықты жасырады. Оның астарында қашанда кодтық мағыналық негізге сүйенген мәдени этикалық дәстүр сақталатыны белгілі. Құндылықтар туралы зерттеулер бойынша мәдени саладағы рәміздер адам қызметінің нысаны мен оның қажетті алғышарты болады деп тұжырым жасайды.

Екінші нәтижеде Семиотикалық талдау өңірдегі дәстүр мен жаңашылдық, құндылықтарды түгендеу, жаппай батыстандыру үрдістерінің белсенді модернизация аймағында жүретіндігі белгілі. Қазақтың дәстүрлі мәдениетіндегі рәміздік қатынастарды айқындау арқылы қазіргі рухани мәдениеттің архиптеріне назар аударылады және осының нәтижесінде құндылықтардың ділдік негіздерін сараптап, өзіндік сыни тұрғыдан негізделген идеяларын ұсынады.

Үшінші нәтижеде Сыр өңіріндегі мәдениеттанулық талдаудан желілік коммуникацияның айрықша кеңістіктік топологияға негізделетіні және оның коммуникациялық әрекетке қатысудағы анонимділігі көзге түседі. Бұл тенденция ұлттық ерекшеліктерге тиімді емес, сондықтан батыстандыру мен жаһанданудың қабылданатын коммуникациялық модельдерін трансформациялау қажеттілігін түсіндіріп, шынайы мағынасын ашып беруге тырысады.

Төртінші нәтижеде Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтар объективті жүріп жатқан мәдени даму үдерісінің мән-мағынасы мен бағыт-бағдары, жастардың қоғамда қалыптасқан адамгершілік, салт-дәстүр, мінез-құлық қағидаларын адамзат жасаған өмірлік құндылықтар мен талғамдарды, рухани байлықтарды бойына сіңіріп, меңгеруді талап етеді, теориялық тұрғыда негіздеуде тәжірибелерге сүйенеді.

Бесінші нәтижеде Сыр өңірінің дәстүрлі қоғамдағы мәдени мұрасын оқшауланған, тұйық күйінде емес, бүкіл түркі өркениеті кешенінде, үздіксіз әлеуметтік мәдени даму процесінде, мәдени құндылықтар аясында зерттеліп, ділдік негізде талданған.

Алтыншы нәтижеде Сыр өңірі халқының мәдениетінің рәміз-рәсімдік түсініктері арқылы мәдени кеңістігі ерекшеліктерімен таныстырады. Себебі мәдени кеңістіктің ұйымдасуы өмір салтының детерминизмі ықпалынан туындаған. Олардың терең мағынасы мәдени кеңістік қатынас ерекшелігіне байланысты қалыптасқан халықтың тұрақты дүниетанымдық түсініктерін білдіреді.

Жетінші нәтижеде Сыр өңірі мәдени құндылықтар тарихын әлемдік тарихи үдеріс ауқымында қалыптастырады. Семиотикалық тұрғыда, Сыр өңірі мәдени құндылықтарын оның этикалық және эстетикалық өлшемінде алсақ, бұл-өңір халқының игеріп қабылдаған және тіршілік ортасына айналған ғаламның, ғарыштың бейнелі үлгісі деп қабылдауға болады.

Сегізінші нәтижеде Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтар объективті жүріп жатқан мәдени даму үдерісінің мән-мағынасы мен бағыт-бағдарын береді.

Тоғызыншы нәтижеде Туризм мен семиотиканың өзара іс-қимылының әдіснамалық механизмін әзірлеу туристік маркетингтік жұмыста өңірдің рәміздік бейнесін салуға әсер ететін факторларды түсіндіріп, даму бағдарының үлгілерінің негіздемесін ұсынады.

3. Ізденуші диссертациясында тұжырымдалған әрбір нәтиженің, тұжырымдары мен қорытындыларының негізделуі және шынайылық дәрежесі.

Диссертациялық жұмыстың нәтижелері, автор жасаған тұжырымдар мен қорытындылар қазіргі ғылыми теорияларға, олардың әдіснамаларына және әлемдік философия ғылымының жетістіктеріне негізделген. Сондықтан олардың шынайылық дәрежесін жоғары деп бағалауға толық болады. Олардың әрқайсысын жеке-жеке қарастырып бағалаған жөн.

Бірінші ғылыми нәтиже анық және дәлелденген болып табылады. Диссертациялық ізденіс барысында алынған нәтижелердің дәлелдігі мәдени құндылықтар саласына арналған көптеген еңбектердің ішінде Ч. Моррис, Ч. Пирс, Э. Кассирер, К. Леви-Строс, О. Шпенглер және т.б. әдіснамаларын жемісті пайдалану арқылы қамтамасыз етілген.

Екінші ғылыми нәтиже анық және дәлелденген болып табылады. Сыр өңірінің мәдени құндылықтары рәмізде талаптар мен функционалдық қолданыстарына Қ. Затов, К.М. Борбасова, Ж.Ж. Қуанышбаева және т.б. бертінгі авторлардың еңбектерін ұтымды пайдалану арқылы шынайы тұжырымдар жасаған.

Үшінші ғылыми нәтиже анық және дәлелденген болып табылады. Сыр өңіріндегі мәдениеттанулық талдаудан желілік коммуникацияның айрықша кеңістіктік топологияға негізделетіні және оның коммуникациялық әрекетке қатысуындағы анонимділігі көзге түседі.

Бұл тенденция ұлттық ерекшеліктерге тиімді емес, сондықтан жанашылдықпен қабылданатын коммуникациялық модельдерін трансформациялау қажеттілігін түсіндіруде Ә.Н.Нысанбаевтың, Т.Х.Ғабитовтың және т.б. еңбектерін терең игерудің нәтижесі болып табылады.

Төртінші ғылыми нәтиже анық және дәлелденген болып табылады. Сыр өңірі мәдени құндылықтарын семиотикалық талдауда қазіргі бұқаралық мәдениетке қатысты да талдай білген. Қазіргі әлемдік мәдениет көпқырлы болғандықтан мәдени құндылықтардың идеялары да түрлі бағытта болады. О. Шпенглер, Ю. Лотман, А.Ф. Лосев және т.б. авторлардың мәдени құндылықтар семиотикасында толықтыратын еңбектерін ұтымды пайдалану арқылы шынайы тұжырымдар жасаған.

Бесінші ғылыми нәтиже нақты және негізделген болып табылады. Сыр өңірі мәдени құндылықтарын семиотикалық талдауда мәдени, экономикалық дамуы негізінде құрылғанын автор ғылыми сарапқа салып, жаңа парадигмада мәдени құндылықтар жүйесінде Н. Шаханова, С.Е. Нұрмұратовтың қатысы бар ойларын қорытып, жаңаша сипаттағы шынайы тұжырымдар жасаған.

Алтыншы ғылыми нәтиже нақты және негізделген болып табылады. Сыр өңіріндегі дәстүрлі мәдениетіндегі негізгі архетип көшпенді шаруашылық мәдени типі бүгінгі күні тарихтың мұрағатында қалғанымен, оның мәдени жетістіктері әлемдік өркениеттегі өзінің маңызын жоғалтпайды. Е.Д.Тұрсынов, Ермаганбетова К.С. Әбікенов Ж.О, Альджанова Н.К. сияқты т.б ғалымдардың еңбектерін терең зерттеп, олардың жемісті ойларын шығармашылық тұрғыда қорытып жаңа тұжырымдар жасау арқылы келген.

Жетінші ғылыми нәтиже нақты және негізделген болып табылады. Сыр өңірі дәстүрлі мәдениеті түркілік мәдениеттен бастау алатындықтан, өңірдегі сабақтастық арқылы беріліп келе жатқан рухани-этникалық құндылықтарды Ә.Марғұлан, Т.Е. Картаева, Т. Болсынбек, А. Тойшанұлы еңбектеріне сүйене отырып соны тұжырымдар жасау арқылы осындай нәтижеге жеткен.

Сегізінші ғылыми нәтиже нақты және негізделген болып табылады. Мәдени құндылықтардың феноменологиялық қырларын этикалық және эстетикалық ой дүниесінің дамуы аясында семиотикалық талдау, қазіргі әлеуметтік болмыстағы мәдени құндылықтарының өзектендірілуі З.Н. Исмагамбетова, С.З. Нишанбаева сияқты отандық ғалымдардың еңбектерін тиянақты түрде зерттеп, ұтымды пайдалану арқылы осындай нәтижеге жеткен.

Тоғызыншы ғылыми нәтиже нақты және негізделген болып табылады. Туризм мен семиотиканың өзара іс-қимылының әдіснамалық механизмін әзірлеу туристік маркетингтік жұмыста өңірдің рәміздік бейнесін салуға әсер ететін факторлар туралы К.С. Ермаганбетова, С. Бейсембаева, Д. Жанабаева сияқты отандық ғалымдардың еңбектерін тиянақты түрде зерттеп, ұтымды пайдалану арқылы осындай нәтижеге жеткен.

4. Ізденушінің диссертациясында тұжырымдалған әрбір ғылыми нәтиже (қағида) мен қорытындының жаңашылдық деңгейі.

Бірінші ғылыми нәтиже жаңа болып табылады, себебі мәдени құндылықтарды теориялық негізде жүйелеген, әдістемелік сипатта талдау үшін көптеген ғалымдардың еңбектері пайдаланылған.

Екінші ғылыми нәтиже салыстырмалы жаңа, өйткені мәдени құндылықтардағы семиотикалық жүйелер ұлттық сипаттарына тән кез-келген нақтылы формалармен қалыптасады.

Үшінші ғылыми нәтиже жаңа болып табылады. Сыр өңірінің мәдени құндылықтар жүйесі дәстүрлі құндылықтарды нақтылық түрде жеткізеді. Шындықтың бейнеленуі, жазылуы, формалары әр түрлі болғанымен, олар қайталанбайды.

Төртінші ғылыми нәтиже жаңа болып табылады. Қазіргі таңда мәдени құндылықтарды семиотикалық жүйені қарастыру дегеніміз өңірдің мәдени саласындағы танымдықты арттыру болып табылады.

Бесінші ғылыми нәтиже жаңа болып табылады. Сыр өңірінің дәстүрлі қоғамдағы мәдени мұрасын оқшауланған, тұйық күйінде емес, бүкіл түркі өркениеті кешенінде, үздіксіз әлеуметтік мәдени даму процесінде, мәдени құндылықтар аясында зерттелгені дұрыс, сонда ғана өңірдің өзіндік ерекше сипаттамалық рәміздік белгілері ғылыми мағынада ашылады.

Алтыншы ғылыми нәтиже жаңа болып табылады. Сыр өңіріндегі жастардың мәдени құндылықтарды бағалауда Сыр қоғамы мәдени қоғамды құрушы субъектілерге мәдени қажеттілік тұрғысында мүдделі.

Жетінші ғылыми нәтиже жаңа болып табылады. Сыр өңірі халқының мәдениетінің рәміз-рәсімдік түсініктері арқылы мәдени кеңістігі ерекшеліктерімен танысуға болады. Олардың терең мағынасы мәдени кеңістік қатынас ерекшелігіне байланысты қалыптасқан халықтың тұрақты дүниетанымдық түсініктерін білдіреді.

Сегізінші ғылыми нәтиже жаңа болып табылады. Құндылықтарды сақтап қалу басты жетістік болғанымен, Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтар объективті жүріп жатқан мәдени даму үдерісінің мән-мағынасы мен бағыт-бағдарын айқындап отырады. Әр ғылыми нәтиже келесі ғылыми нәтиженің мәнін ашуға себепші болады.

Тоғызыншы ғылыми нәтиже жаңа болып табылады. Туризм мен семиотиканың өзара іс-қимылының әдіснамалық механизмін әзірлеу туристік маркетингтік жұмыста өңірдің рәміздік факторлар туралы үстірт түсінуден аулақ болуға мүмкіндік береді. Бұл теориялық негізделген, практикалық тұрғыда салыстырмалы түрде сараланған және толық қорытынды жасалған.

5. Алынған нәтижелердің практикалық және теориялық маңыздылығы.

Жалпы алғанда, жұмыс классикалық диссертация жазу талаптары сақталып, сауатты жазылған. Сыр өңірінің мәдени туризмін қалыптастыру үдерісіндегі басымдықтар мен кемшіліктерді анықтау барысында заманауи ғылыми кеңістікте және мәдени-идеологиялық қызметтегі іс-шаралар

сараланған. Ж.О.Әбікеновтің диссертациялық жұмысы өзекті болып табылады және отандық мәдениеттану ғылымы саласындағы мемлекетіміздің мәдени-тарихи рухани құндылықтарын қайтадан жаңғыртуға бағытталған реформаларына байланысты элективті курстарды әзірлеу кезінде қолдануға болады. Диссертацияның ғылыми жаңалығы және практикалық маңыздылығы жоғары.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми-теориялық және практикалық нәтижелері Сыр өңірінің мәдени-әлеуметтік кеңістігінде мәдени құндылықтарға семиотикалық талдау жүргізілуіне байланысты маңызды теориялық мәнге ие.

6. Диссертацияның негізгі қағидасының, нәтижесінің, тұжырымдары мен қорытындыларының жариялануының жеткіліктігіне растама.

Диссертациялық зерттеу жұмыстың нәтижелері **15 ғылыми мақалада** дәлелденген. Соның ішінде, ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған философия, саясаттану, мәдениеттану пәндері бойынша диссертацияның негізгі қорытындыларын жариялауға арналған **арнайы журналдарда-5**; шетелдік және отандық республикалық және халықаралық ғылыми конференциялардың жинағында-9; Scopus базасында индекстелетін нөлдік емес **импакт-факторы бар журналда-1**.

7. Диссертация мазмұнындағы және рәсімдеуіндегі кемшіліктер мен ұсыныстар.

Диссертацияның мазмұнына орай берілетін басты кемшілік танымал шетелдік ғалымдардың еңбектерін көбірек пайдаланбай, отандық ғалымдардың еңбектеріне сілтеме беріп, олардың бағыттарын, тұжырымдамаларын жүйелеген дұрыс болар еді. Сонда бұл тақырыпқа жақындар еді, себебі бұл бағытты қамтыған отандық мәдениеттанушылардың еңбектері жеткілікті.

Бүгінде ортағасырлық Сыр өңірі қалаларын археологиялық зерттеу ісіне Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің археологтары мен тарихшылары және «Сыр – Алаштың анасы» атты экспедиция араласып айтарлықтай үлес қосып келеді. Солардың материалдарын пайдаланса құба-құп болар еді.

Берілген ұсыныстар мен кемшіліктерді докторант өзінің болашақ зерттеулерінде ескереді деп санаймын.

8. Диссертация мазмұнының Ғылыми дәреже беру ережелерінің талаптарына сәйкестігі.

Диссертант Ж.О.Әбікеновтің қорғауға ұсынылған диссертациялық зерттеу жұмысы ғылыми жағынан өзекті. Жалпы зерттеулері, жүргізген әлеуметтік сауалнамасы сапалы, қызықты, ғылыми мағлұмат береді. Жалпы диссертациялық жұмыс бағытына сәйкес кешенді зерттеулер жүргізіліп, алынған нәтижелер мен қорытындылар барлық бөлімдердің мазмұнын ашады және жоғары сенімділік дәрежесімен сипатталады.

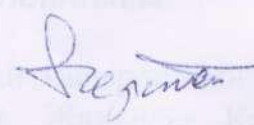
Ж.О.Әбікеновтің «Сыр өңіріндегі мәдени құндылықтарға семиотикалық талдау» тақырыбындағы зерттеу жұмысының мазмұны ҚР

БҒМ Білім және ғылым саласын бақылау жөніндегі Комитеттің «Ғылыми дәреже беру ережесінің» 2-ші бөлімінің талаптарына сәйкес орындалған.

Жоғарыда айтылған мәліметтерге сәйкес жұмыстың авторы Әбікенов Жарқынбек Оралбекұлының «6D020400-Мәдениеттану» мамандығы бойынша философия докторы (Ph.D.) дәрежесін алуға лайықты деп есептеймін.

Ресми сын-пікір беруші:

Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы сәндік қолданбалы өнер кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының кандидаты.

 Ж.Т.Беристенов

